

TILSHUNOSLIKDA MA'NO TUSHUNCHASINING KOGNITIV TALQINI

Avezova Shahnoza Zayniddinovna

Toshkent Ijtimoiy Innovatsiya Universiteti Lingvistika fakulteti magistratura 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslikda ma'no tushunchasining kognitiv talqini tahlil qilinadi. An'anaviy semantik yondashuvlardan farqli ravishda, kognitiv lingvistika ma'noni inson tafakkuri, tajribasi va bilish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganadi. Tadqiqotda ma'noning shakllanishi, uning konseptual asoslari, shuningdek, til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlar yoritiladi. Natijada, ma'no statik emas, balki dinamik va kontekstga bog'liq hodisa ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: ma'no, kognitiv lingvistika, semantika, konsept, tafakkur, interpretatsiya

KIRISH

Tilshunoslikda ma'no tushunchasi eng murakkab va bahsli masalalardan biri hisoblanadi. So'z ma'nosini aniqlash va uning mohiyatini tushuntirishga oid turli nazariyalar mavjud bo'lsa-da, bu borada yagona umumiy qarash shakllanmagan. Bu holat ma'noning ko'p qirrali va murakkab hodisa ekanligidan dalolat beradi (Lyons, 1977).

An'anaviy tilshunoslikda ma'no ko'proq til tizimi doirasida, ya'ni lug'aviy birliklarning barqaror mazmuni sifatida qaralgan. Biroq zamonaviy lingvistik yo'nalishlar, xususan, kognitiv lingvistika ma'noni inson tafakkuri va bilish jarayonlari bilan bog'liq holda o'rganishni taklif etadi (Lakoff, 1987).

Mazkur maqolaning maqsadi ma'no tushunchasining kognitiv talqinini tahlil qilish va uning asosiy xususiyatlarini yoritishdan iborat.

Ma'no tushunchasining an'anaviy talqini

An'anaviy semantik yondashuvda ma'no til birligining nisbatan barqaror va ijtimoiy jihatdan shakllangan mazmuni sifatida talqin qilinadi. Ushbu yondashuvda ma'no ko'pincha referensial jihatdan, ya'ni til belgisi bilan tashqi olam o'rtasidagi bog'liqlik orqali izohlanadi (Cruse, 2000).

G. Frege tomonidan ilgari surilgan "ma'no" va "mazmun" farqi bu borada muhim nazariy asos hisoblanadi. Fregega ko'ra, til belgisi nafaqat obyektни bildiradi, balki uni anglash usulini ham ifodalaydi (Frege, 1892).

Shuningdek, O. Richards va C. Ogden tomonidan taklif etilgan semantik uchburchak modeli ham ma'noning uch komponentli tuzilishini ko'rsatadi: belgi, tushuncha va referent (Ogden & Richards, 1923).

Kognitiv lingvistika va ma'no talqini

Kognitiv lingvistika tilni inson tafakkuri va bilish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, ma'no til tizimida mustaqil mavjud emas, balki inson ongida shakllanadi (Lakoff, 1987).

Masalan, ingliz tilidagi "Time is money" metaforasi vaqt tushunchasining iqtisodiy kategoriya orqali anglanishini ko'rsatadi. O'zbek tilida esa "Vaqt oltindan qimmat" iborasi shunga o'xshash konseptual modelni ifodalaydi. Bu holat ma'noning konseptual asosga ega ekanligini ko'rsatadi (Lakoff & Johnson, 1980).

Ma'noning kognitiv xususiyatlari

1. Dinamiklik

Ma'no nutq jarayonida shakllanadi va o'zgaradi. Bir xil so'z turli kontekstlarda turli ma'nolarni anglatishi mumkin (Yule, 1996).

2. Kontekstga bog'liqlik

Ma'no kontekst bilan belgilanadi. Masalan, "Bu yer sovuq" gapi oddiy xabar bo'lishi bilan birga, muayyan vaziyatda iltimos ma'nosini ham bildirishi mumkin (Levinson, 1983).

3. Subyektivlik

Ma'no har bir shaxsning tajribasi va bilimiga bog'liq. Shu sababli bir xil til birligi turli shaxslar tomonidan turlicha talqin qilinadi.

4. Konseptuallik

Ma'no konseptlar orqali shakllanadi. Til birliklari inson ongidagi konseptual tizimni ifodalaydi (Lakoff, 1987).

Til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik

Kognitiv lingvistikaning asosiy g'oyalaridan biri til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikdir. Til nafaqat fikrni ifodalaydi, balki uni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq jarayonida ma'no tayyor holda olinmaydi, balki real vaqt rejimida shakllantiriladi (Leontyev, 1997). Bu esa ma'noning faol va jarayonli tabiatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, ma'no tushunchasini faqat bitta yondashuv orqali izohlash yetarli emas. Har bir nazariya ma'noning ma'lum jihatini ochib beradi.

Masalan:

referensial yondashuv → obyekt bilan bog'liqlik

strukturaviy yondashuv → tizimlilik

kognitiv yondashuv → tafakkur

pragmatik yondashuv → kontekst

Shu sababli, ma'no tushunchasini o'rganishda kompleks yondashuv zarur.

Xulosa. Tilshunoslikda ma'no tushunchasi murakkab va ko'p qatlamli hodisa hisoblanadi. Kognitiv lingvistika ushbu muammoni yangi nuqtai nazardan yoritib, ma'noni inson tafakkuri va bilish jarayonlari bilan bog'liq holda talqin qiladi.

Natijada, ma'no statik emas, balki dinamik, kontekstga bog'liq va subyektiv hodisa ekanligi aniqlanadi.

Bu esa tilshunoslikda ma'no muammosini yanada chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ashurova, D. U., & Galiyeva, M. R. (2018). Cognitive linguistics. Vneshinvestprom.
2. Boldirev, N. N. (2001). Kognitivnaya semantika. Tambov State University.
3. Boldyrev, N. N. (2020). Language and knowledge structures: A cognitive approach. Springer.

4. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press.
5. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press.
6. Fillmore, C. J. (1982). *Frame semantics*. In *Linguistics in the Morning Calm*. Hanshin Publishing.
7. Heine, B. (1997). *Cognitive foundations of grammar*. Oxford University Press.
8. Iriskulov, M. T. (2009). *Tilshunoslikka kirish. Yangi asr avlodi*.
9. Kubryakova, Y. S. (1996). *Kratkiy slovar kognitivnykh terminov*. Moscow State University.
10. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
11. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar*. Stanford University Press.
12. Mahmudov, N. (2012). *Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... O'zbek tili va adabiyoti, (3)*.